

Vizsgálódásaink eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink hangtani réteg-ződöttsége, mint már ZSIRAI megállapította „Urál környéki s egyben 460 előtti bolgár-török — magyar érintkezés föltevése mellett szól“ (Jugria, 95), tehát csak magyar nyelvtörténeti alapon is nem egy-két évszázados, hanem jóval hosszabb tartamú kapcsolatra utal.

2. A felsorolt nyelvi tények világosan mutatják, hogy az ugarság még az együttélés korában érintkezett egy török néppel. Hogy a kérdéses török nép bolgáros jellegű *r*-török nyelven beszélt, azt a magyar *ír* ~ osztják *ìèrì*-bizonyítja.

3. Az érintkezés színhelyét a régészet, a nyelvészeti paleontológia, a magyar őstörténet, az ugor etnogenezis és a turkológia egyértelmű következtetései alapján Nyugat-Szibériában, közelebből az Irtis vidékén, a Tobol torkolata táján kell keresnünk.

4. Az érintkezés korát az időszámításunkat közvetlenül megelőző évszázadokra tehetjük. Lehet, sőt valószínű, hogy ez ugor kori kapcsolatok szerves folytatása volt azután az előmagyarság további, már sokkal mélyrehatóbb élet- és sorsközössége a neki külső elnevezést (*ungar, hungarus* stb.) adó onogurokkal a Kaukázus vidékén.

1951 augusztus

SZ. KISPÁL MAGDOLNA

A magyar népnév eredete

A népnevek eredetének kérdése nemcsak a jobbára érzelmi szempontok után igazodó avatatlan nagyközönség érdeklődését szokta izgatni, hanem a tárgyilagos vagy legalább is tárgyilagosságra törekvő tudományos vizsgálatoknak is gyakori témájuk. Ez a vonzóerő nem szorul különösebb megvilágításra: nyilvánvaló, hogy egy-egy népnév származtatása nem szokott megmaradni az átlagos szófejtések nyelvészeti, esetleg művelődéstörténeti jelentőségének többé-kevésbé szűk körén belül, hanem a kapcsolatos néptudományi, történeti, etnogenetikai problémák egész raját rebbentheti föl. A *germán* vagy *orosz* vagy *finn* névvel foglalkozó irodalom több évtizedes élénk hullámozása csak részben magyarázható az illető szavak hangtani és jelentésbeli, egyszóval szorosabb értelemben vett nyelvi nehézségeivel; a megállapodottság hiányának az a főoka, hogy az ajánlott etimonok további értelmezése hol itt, hol ott összeütközésbe kerül a germánság, az orosz-szlávok, illetőleg a finnek őstörténetére, néptani kialakulására, politikai megszerveződésére vonatkozó egyéb adatokkal, ismeretekkel, következtetésekkel, elméletekkel vagy óhajokkal.

Finnugor területen a tárgy kényes természetéből folyó általános nehézségeken fölül többnyire még speciális bökkenők is vannak. Ezek rendszerint finnugor őstörténeti ismereteink hézagosságának és egyoldalúságának könnyen érthető következményei. Nyelvrokainknak, kivált a Szovjetunió félreesőbb szegélyein lakóknak régi viszontagságaira majdnem kizárólag

csak a nyelvtudomány megállapításai vetnek valamelyes világot, mert a történeti följegyzések aránylag késői korból valók s jó ideig nagyon szűkszavúak, homályosak, kétértelműek, sőt egymásnak ellent is mondóak. Az is fölöt-
több megnehezíti a tájékozódást, hogy számos finnugor népnek idegenekkel való történetelőtti érintkezéseiről csak homályos sejtelmek vannak, nem is szólva azokról a mélyreható vérkeveredésekről, valószínű nyelvcserekről, amelyeknek egyedüli elmosódott emléke, úgy látszik, a finnugorság faji heterogenitásban, embertani differenciáltságában ütközik ki. Márpedig a tapasztalatok szerint éppen az efféle események szoktak a népnév-adás oka, forrása, alkalmá válnak vagy kidomborító háttérre lenni. Sajnos, a finnugor népeknek kutatója egy tapodtat sem mozdulhat föltevés nélkül, ezért viszont lépten-nyomon ki van téve annak a veszedelemnek, hogy még tetszetősnek látszó föltevésai is a szabadjára engedett képzelődés délibábjainak bizonyulhatnak.

* * *

A *magyar* nevezet vizsgálatának történetében két korszakot lehet megkülönböztetni: a meddő találgatások régi és a helyes irányban lépésről-lépésre előbbre jutó kutatások újabb szakát. A határkövet REGULYNak 1841 őszi Szentpétervárról a M. Tud. Akadémiához intézett levele jelzi.

Az első korszakbeli magyarázatok — mai szemmel nézve — egytől-egyig merész szójátékok, tudálékosan erőltetett furcsaságok vagy a legjobb esetben véletlen hangösszezsengésen alapuló délibábos népetimológiák. Ismeretes, hogy a *magyar* szót egyesek (pl. Anonymus) *Magog* vagy a mondai *Magor* névvel azonosították (pl. a Hofgreff-féle énekeskönyv), mások idegen népevekből (*mongol*, *baskir*, *ujgur* stb.), illetőleg zsidó, arab, perzsa, görög, mongol, török stb. közsavakból eredeztették, ilyesféle ősi jelentéseket következtetve ki: 'kivetett', 'kitaszított', 'kivándorolt', 'törvényes ágyban született', 'bujdosó', 'jobb részt választó', 'boldog', 'úr, parancsoló' stb. E korszak vége felé a „honi álláspont“ kerekedett felül: azok a filológusok, történetirők, akik panhungarista hevületükben Eurázia minden nevezetessége mögött magyar ősök, hősök keze nyomát keresték, úgy érezték, a *magyar* népvévet s rajta keresztül az egész magyarságot sem gyalázzhatják meg köznapiság, vagy éppen holmi ágrólszakadtság gyanújával, hanem elsőszülöttségünk jogcímén, „nemzettörténeti állodalmi és alkotmányi“ jelentőségünk szellemében őseredeti magyar alakulatnak értelmezték. Szívesen hitelt adtak tehát HORVÁT ISTVÁN szófejtésének, amely a *magyar* nevet 'magerő'-nek, 'mageresztő'-nek elemezte, s örömmel hallgatták CZUCZOR—FOGARASI tanítását is, hogy a *magyar*, régiesen *mageri* = 'Kernvolk': az összetétel első tagja a *mag* 'Kern', második tagja pedig az 'ember' jelentésű török *eri*.

Nem volna értelme, hogy az efféle tarkabarka régi magyarázatok sorra ismertessem s egy akkoriban Európaszerte elterjedt etimologizáló járvány szörnyűségeit pellengérré állogassam. Jellemző azonban, hogy ennek az idejét mult teljességnek garabonciás deákjai még nemrégiben is föl-fölbukkantak és napilapjaink beszámolóiból ítélve hozsannás sikert arattak. Pl. MODI bombayí parszí professzor 1925. évi budapesti látogatása alkalmából azzal a szenzációs megállapítással viszonzta az ünnepélyes fogadtatást,

hogy a magyar népnév perzsa eredetű s azt jelenti: 'a mágus barátja' (vö. Nyr. LXV, 129. l.); HU-DzsIN-JA sanghaji tanár 1933-ban nálunk jártakor meg azzal az alkalomszerű tudományos fölfedezéssel kedveskedett, hogy a magyar népnév kínai és török szavakból forrt össze, ilyenformán: kínai *ma* 'ló' + kínai *tja* 'nemzedék' + török *eri* 'ember', vagyis a háromtagú összetétel eredeti jelentése 'lovasnemzedéki' (Id. ZSUFFA S., A magyar nyelv nyelvrok. 41. l.) Végül — hogy hazai ihlethiányról se panaszkodjunk — ZSUFFA SÁNDOR 1942-ben kiadott mérges könyvében fölényes megnyugvással hirdeti, hogy a magyar ebből lett: *Mu-a-ger*, s jelentése 'nem szolgál, tehát szabad', mert *ghar* kabard nyelven *szolgát* jelent (u. o. 24. l.). — Költői leleményesség és szakmai tájékozottság dolgában csak egy „hivatásos ősnyelv-kutatónk“, FÜLÖP PÁL főzte le őket, mert ő együltőhelyben mindjárt négy „egészen biztos“ megfejtést rázott ki az inge ujjából.

A helyes irányú, tudományos igényű kutatások sorát REGULYNak már az imént említett 1841. évi levele nyitja meg. Ennek a nevezetes levélnek minket most érdeklő része így hangzik: „Ha lehetne, egyenesen az Uralra utaznám, hogy a vogulok és osztjások nyelvét megtanuljam. Igen keveset tudunk e nyelvekről; de a mit tudunk, az nyelvtani és szótári tekintetben legnagyobb nyomosságúnak látszik. Ezután járulnék a magyar és finn nyelv hasonlításához mind nyelvtanilag mind szótárilag, mi befejezné a kérdés nyelvészeti oldalát. Következnék azután történelmi oldala, mely tekintetből épen a vogulok látszanak legérdekesebbeknek. Ők szirjén határosaiknál a *jögra* nevet viselik, mi nagyon emlékeztet a régi *ugor* vagy *jugor* névre; legalább az orosz, kinek ő hangja nincsen, ezt csak így ejtheti. A *jögra* népről nevezték hajdan az egész tájékat *Jugriának*. De nevezetes ez is: Az oroszok a magyart is *jugrinak* nevezik; s minthogy a vogul magát *manšinak* nevezi: talán így a magyar név eredetére is juthatunk.“ (HUNF. VogF. 257.)

HUNFALVY PÁL, Reguly hagyatékának önfeláldozó sáfára, etimológiai azonosság helyett csak szemléleti, szerkezeti párhuzamosságot vesz észre a Regulytól egymás mellé állított két népnév: a *manšii* és a *magyar* között. Szerinte a *manšii* éppúgy folyónévből és 'ember, nép' jelentésű közszókból keletkezett összetétel, mint az osztjások *as-jax* neve (*as* 'Ob' + *jax* 'nép'), vagy a zürjének *komi-mort* (*Komi* 'Káma' + *mort* 'ember'), a votjások *ud-murt* (*Ud* 'Vjatka' + *murt* 'ember') sajátnevezete. A vogulok névadó folyója a *Man*, amelyhez az 'ember, nép' jelentésű régi vogul *si*, *ši* szó járult hozzá. — A magyar nevet a *manšii*-tól elkülönítve tárgyalja HUNFALVY s *mo-ger*-nek értelmezi. A *mo* a 'föld, ország' jelentésű vog. *mā*, *mā* | fS. *maa* megfelelője volna, a *ger*, *gyer* rész pedig egyeznék a *gyerek* *gyer* elemével és a vog. *kär* 'ember' szóval, vagyis a *moger* azt jelenti 'a föld, az ország embere', azaz ugyanolyan szabású népnév, mint a vog. *mā-zum* 'nép' (tkp. 'föld + ember'), vagy az észti *mā-mēs* 'Landmann, Bauer, Este' (VogF. 346; NyK. VII, 207; NyK. X, 189; MEthn. 403).

Nem térek ki HUNFALVY magyar és *manšii* magyarozatának kritikai elemzésére, mert mindkettőről hamarosan kiderült, hogy tarthatatlan.

REGULY pompás gondolatát először PATRUBÁNYI LUKÁCS értékesíti a „Magyar név eredete“ címen 1883-ban kiadott értekezésében (EPHK. VII, 953—69. l.). A régi adatok vegyeshangrendűségének fölismerése őt is arra a meggyőződésre bírja, hogy a magyar *mogy* és *eri* tagokból alakult összetétel. A *mogy* hangszabályszerűen korábbi **mons-*-ből fejlődött, s így nyilván elválaszthatatlan a REGULY-idézte vog. *mañši* szótól, az *eri* utótag pedig a vog. *äri, ari* | osztj. *är* 'viel' megfelelője, tehát 'Menge' lehetett az eredeti jelentése. — A *mañši* szót HUNFALVYhoz csatlakozva 'Man-ember'-nek, 'Man-melléki nép'-nek hiszi, sőt még arra a lehető ellenvetésre is válaszol, miért kellett a magyarban a már magában is *népe* t jelentő összetételhez szőzaporítólag még egyszer hozzátenni az *eri*-t: azért, mert a *mañši*-beli *ši* 'ember' jelentése időközben elhomályosodott. [Csakúgy mellesleg hadd jegyzem meg, hogy 'ember, nép' jelentésű *si, ši* szó a vogulban nincs, nyilván nem is volt, s HUNFALVY is csak úgy hüvelykezte ki néhány akkoriban még homályos szövegződésből.]

A következő, nagyon jelentős előrelépés MUNKÁCSI BERNÁT érdeme. Ő többször is feszegette a kérdést, különféle irányban is végignyomozta a lehetőségeket s némi ingadozás után végül is a következő fontos eredményekre jutott: 1. a vog. *mañši* és a magyar—*Megyer* név összefügg egymással; 2. a vog. *mañši* árja eredetű szó s a szanszkrit *mánuša-*, illetőleg *mánuša-*tanúsága szerint 'Mensch' volt az eredeti jelentése; 3. a magyar (korábbi: *magyer, mogyer*) és *Megyer* összetétel: *magy-* (korábbi *mogy-*) és *Megy-* előtagja teljesen egyezik a vog. *mañši*-val, a második tagként szereplő *er*-ben, *ar*-ban pedig azt a régi magyar *er* szót kell látnunk, amely a *férj* és az *ember* szóban is lappang (Ethn. I, 290; VIII, 217; ÁKE. 454. l.).

Íme, így alakult ki, így fest a századforduló táján az a kép, amelyet nyelvtudományunk a magyar népnévről elének vázolt. Bár az érzelmi szempontoktól irányított nagyközönségnek nem nagy öröme telt benne, a hazai megkülföldi szakemberek elfogadták — legföljebb bizonyos pontjai tekintetében éltek óvatos elvi főnntartás jogával — és több mint két évtizeden át tanították, tanítják jórészt mai napiglan. Közben pedig haladt a tudomány: hatalmas arányokban bővültek nyelvismereti forrásaink, s jelentékeny mértékben tökéletesbedett vizsgálati módszerünk is, nem is szólva az őstörténeti és néptudományi búvárlat terén bekövetkezett üdvös változásokról. Már ez maga is megokoltta tenné a magyar népnév eredetével kapcsolatos kérdések fölülvizsgálását és a közkeletű eredmények ellenőrzését. Ezen felül közvetlen okunk is van nyílt állásfoglalásra: újabban sűrű egymásutánban jelentek meg olyan tanulmányok, könyvek, amelyek szempontjaikkal, adataikkal, tanulásaikkal a kérdés elevenébe vágnak. Csak a következő legfontosabb tanulmányokra, munkákra gondolok: 1. SETÄLÄ: Ihmisyyks ja kansallisuus 'ihmisen' nimityksissä (SUS. Aik. XLIII, 5—13); 2. NÉMETH GYULA: A honfoglaló magyarság kialakulása; 3. TOIVONEN: *Mies — magyar* (Suomi V/10: 389—92); 4. CSERNYECOV: Фратриальное устройство обско-югорского общества (Szov. Etn. II, 20—42); 5. STEINITZ: Totemismus bei den Ostjaken in Sibirien (Ethnos, 1938, 125—140; vö. OstjVd. II, 127—131).

Azt hiszem, akkor járok el helyesebben, ha takarékoságból és az áttekinthetőség érdekében lemondok e munkák egyenkénti ismertetéséről, bírálatáról s inkább a kérdéstömb szerves tagolódása szerint ha'adva mutatom be a mások és magam kétségeit, eredményeit.

* * *

Az uráli népek többsége valamilyen 'ember', 'nép' jelentésű szóval nevezi magát:

c s e r e m i s z : *mari* 'ember' és 'cseremisiz'; eredetileg csak 'e m b e r t', 'f é r j e t' jelentett; nyilván árja jövevény: vö. ó-ind. *márya-* 'Mann, junger Mann, Freier';

l a p p D.: *almngš.* *alamača*: eredeti jelentése 'Mensch, Mann', másodlagosan 'Lappe, Lappländer';

s z a m J u r.: *hāsawa*, eredeti jelentése 'ember, férfi', másodlagosan 'j u r á k - s z a m o j é d' (a kamaszi-szamojédban *kuza* felel meg neki, de ez még ott kizárólag 'ember' jelentésben használatos; (zárójelben legyen mondva: ezzel a szamojéd szóval egyeztetem a cser. *katša* 'Bursche, Freier, Bräutigam' | vog. *xūs* 'Diener' és egyebek közt a magyar *hős* szót is, amelynek régiségünkben 'iuvenis, futurus sponsus' a jelentése);

a j u r á k - s z a m o j é d o k másik saját nevezete *néneče*, s elsődlegesen ez is 'e m b e r'-t jelent.

Megtörténhetik, hogy az ilyen eredetű népnév idővel elveszíti eredeti 'ember, férfi, nép' jelentését, s akkor egy rokonértelmű szóval toldják meg, frissítik föl. Ilyen például a mai *komi mort* 'zürjén' (tkp. 'zürjén ember'). Ez a *komi* hajdan bizonyára 'embert' jelentett a zürjénben — a vog. *χum* | szamO. *kum*, *kume* megfelelője még ma is 'embert' jelent — jelentésköre azonban utóbb a 'zürjén ember'-re → 'zürjén'-re szűkült — fakult, szinte konkrét jelentésnélküli tulajdonnévvé higult ki, úgyhogy a 'zürjén ember' jelölhetése céljából az ugyancsak 'ember' jelentésű *mort* szót kellett hozzáragasztani.

* * *

Mivel a *magyar* népnév szófejtő irodalmában oly sok visszásságot okozott a történeti adatok nem ismerése, félreolvasása és hibás értelmezése, helyénvalónak látszik — hacsak futólag is — számbavennünk a régiség legfontosabb al'akváltozatait s a belőlük levonható hangtörténeti tanulságokat.

MORAVCSIK GYULA fejtegetése óta (MNy. XXIII, 258—71) valószínűnek látszik, hogy a *magyar* szó legrégebbi alakja a VI. századi *Muageris* király nevében őrződött meg. MORAVCSIK *Moagyerisz*-nek vagy *Müegyerisz*-nek, NÉMETH GYULA pedig *Mugyeri*-nek vagy inkább *Mogyeri*-nek olvassa a bizánci krónikák kétes hitelű feljegyzéseit. — Kb. három évszázad múlva az arab forrásokban bukkannak föl az időrendben következő adatok; ezek NÉMETH GYULA megállapítása szerint *modžyeri*-nek olvasandók (MNy. XXV, 8). — Konstantinos Porphyrogen etos a magyarság vezértörzsenek *Μεγέρι* (olv. *Megyeri*) nevét örökíti meg. Ismeretes, hogy ma *Megyer* alakban már csak helynevek őrzik (*Békás-Megyer*, *Káposztás-Megyer*, *Pusztá-Megyer*;

Megyercs, Megyered, Megyerke, Megyerő), régen azonban a *magyar* népnévvel váltakozva is elő-előfordult. — A hazai források legrégibb adatai a népnévre: *mogeriij, moger, mageri, mager*; ezek a vegyeshangrendű adatok lenyúlnak ugyan a XVI. századig, de elég korán föltünedeznek, majd fölül is kerekednek az illeszkedéses alakok: *Mogurdi* (olv. *Mogyurdi* 1095-ből), *mogyori* (XIII. századi oklevelekben, Kézainál stb.), *mogyor, magyar, magyar*.

Az idegen és hazai kútfők fenti adatai több hasznos útbaigazítást adnak. Reájuk támaszkodva mindenképp azt állapíthatjuk meg, hogy a *magyar* népnév eredetileg vegyeshangrendű volt, s a IX. század elején valószínűleg **močžeri*-nek, majd utóbb kétségtelenül *mogyeri*-nek hangzott. Az ilyen hangszerkezetű szó csak friss jövevényelem, vagy pedig a beszélő közösség tudatában még részekre tagolódó, egybe nem olvadt összetétel lehet a nyelvünkben. Átvétel ezidőben legfőljebb bolgár-törökből ha lehetne, a szó kezdő *m*-je miatt azonban ezt az elméleti lehetőséget is bizvást mellőzhetjük. Hadd idézzem ebben a kérdésben a legilletékesebb szakember, NÉMETH GYULA szavait: „A névnek a törökből való magyarázata még mint feltevés is elvetendő“ (Honf. 247). Minden jel arra vall tehát, hogy a *mogyeri* összetett szó, a mélyhangú *mogy* és a magashangú *eri* összetétele. Ez az összetétel aztán a gyakran használt összetételek sorsában osztozkodva hova-tova elhomályosodott, aminek viszont hangrendi kiegyenlítődés lett a következménye: előreható illeszkedéssel keletkezett a *magyar*, visszafelé ható illeszkedéssel a *megyer*. Ugyanígy lett a később átvett szláv sági *čeljādo, grablje, sekyrica, rakita* jövevényeszből: *család* és *cseléd, gereblye* és *grábla* (N), *szekerce* és (*szakorca* > N) *szakóca, rekettye* és *rakottya* alakpár. Eleve el kell eszerint utasítanunk azt a gondolatot, hogy a *magyar* és a *megyer* egyazon egyenes fejlődéssornak egymás után következő két pontja, hogy a *magyar* a *megyer*ből, vagy fordítva: a *megyer* a *magyarból* fej ödött. Különösen egyes külföldi szakemberek próbálták a *magyar*—*megyer*-beli hangrendi különbség csábító előnyeit ilyen értelemben kihasználni.

Az imént már megállapítottuk, hogy a *mogyeri* sem török, sem egyéb jövevényes szó nem lehet, tehát finnugor, esetleg ugor nyelvi örökségünk állományába tartozik, s eszerint etimológiai megfelelőit is a rokonyelvekben tanácsos keresnünk. REGULY meg is találta a legközelebbi rokonyelvben, a legközelebbi rokonnép saját nevezetében, a 'vogul' jelentésű vogul *mañsi* szóban.

Mit tudunk ennek a mázsás súlyú, még a gyógyíthatatlan finnougrofóbiában szenvedő török-pártiak megítélése szerint is nevezetes szónak alakjáról, jelentéséről, esetleg történetéről és a *magyar* népnévhez való viszonyáról?

A szó alakja — a legrégibb *Mansi, Manzi*-szerű adatok idézését mellőzve — AHLQV. *māñs, moañs* 'wogulisch, Wogule'; MUNK. É. *mañsi*, KL. *mañs*, AL. *mañš*, K. *mañs*, T. *māñci māñši* 'a vogulok és osztjakok közös népneve'; KANN. T. *mēñDši*, AK. *mōañš*, KK. *mōañš*, FK. *māñš*, P. *mōañš*, V. *müñš*, AL. *moñš*, FL. *māñši*, Szo. *māñši* 'voguli; ristimätön lapsi', CSERNY. *mañsi*-манси (вогулы). — A vogul vokalizmus specialistája, KANNISTO az ilyen első szótagbeli magánhangzó-megfelelési viszonyok ősvogul előzményétül **ā ~ *ε* váltakozást tesz föl: AK, KK, FK, P, V, AL, FL. < **ā*, T, Szo. < **ε* (WogVok. 131).

Ezzel a vogul szóval egyeztetjük immár jó ideje a *magyar* < *mogyeri* népnév elülső részét, a *mogy*-ot. A mássalhangzókkal nincs semmi baj sem: vog. *m-* ~ magyar *m-*; a vog. szóbelseji *-ńš-* ~ magyar *-gy-* ugyancsak jól ismert szabályszerűség (pl. vog. *añšar* ~ *agyar*; vog. *kõńš* 'Stern' ~ R., N. *húgy* 'csillag'). Váratlanul annál több kétséget okozott, — okoz ma is — az első szótagbeli magánhangzó hangrendje. Ha a KANNISTO-féle **ā ~ *ε* kikövetkeztetés helytállónak bizonyul, eredetében a vogul *mańši* palatális hangrendű s csak főntartással egyeztethető a *mogyeri*-beli határozottan veláris hangrendű *mogy*-gyal. Ezt a hangtani bökkenőt főleg SETÄLÄ és TOIVONEN nehézményezte, minthogy azonban a *mańši* ~ *magyar* egyeztetést csak e miatt nem akarták elvetni, a palatális hangrendű *megyer*-t vették ősi alaknak, a *magyar*-t aztán másodlagos hangrendi változatnak, átcsapás szülöttének minősítve le (SUS.Aik. XLIII, 10, ill. Suomi V/10 : 391). A *magyar* névre vonatkozó legrégebbi adataink s hangtörténetünk tanulságai tiltakoznak az illetén értelmezés ellen. Szerintem másutt és másban kell keresnünk a dolog nyitját.

A vogulban és az osztjákban tömegesen találunk nyelvjárásokközi vagy ugyanazon nyelvjáráson belüli, gyakran paradigmaticus érvényű mennyiségi és minőségi magánhangzóváltakozásokat. Pl. vogSzo. *nāŋg* ~ AK. *ñaz* ~ KK *ñiz* 'Lerchenbaum'; vogSzo *tāl* 'Winter': *tēli* 'im Winter'; osztj. *lē-* 'essen': *lāpat-* 'füttern', *lil* 'Atem': *lālt-* 'atmen', *jōnt-* 'nähen': *jintap* 'Nadel', *lq* 'két': *lātⁿ* 'kettő': *kītamtak* 'mindkettő'. Az ilyeszerű hangszíni és hangmennyiségi különbségek vagy magánhangzóváltakozások láttára kockázatos egységes hangelözményt kikövetkeztetni, tehát magyarázatul a kutatók zöme alapnyelvi különbségeket, váltakozásokat szokott föltenni. Ezen az úton haladt vogul téren KANNISTO, amikor a jelenlegi nyelvjárási tények alapján az ősvogulra húszféle palatális, tizennégyféle veláris és ötféle palato-veláris magánhangzóváltakozást tesz föl; ezen halad osztják téren KARJALAINEN, aki viszont rövid összefoglalásában összesen huszonhárom ősosztják magánhangzóváltakozási típust mutat be.

Még tarkabarkább kép tárul elénk, ha több rokonnyelvre kiterjedő magánhangzó-összevetésekkel próbálunk szerencsét. Hadd utaljak ismét néhány jellemzőbb példára: *agyar* szavunk, amióta adataink vannak rá (1530), mindig mélyhangú; a megfelelő osztják alakok (*añšar*) szintén mélyhangúak, ellenben a vogulban olyanok a nyelvjárásokközi viszonyok, hogy KANNISTO csak az osztjákra-magyarra hivatkozva meri veláris eredetűnek venni; *levél* szavunk határozottan palatális, a vogul nyelvjárási alakok (Szo. *lūpta* | Vog. *lāptā* | T. *lāptā*) előzményeül KANNISTO **ā*, *a ~ *ū*, *u* váltakozást tesz föl; az osztjákra KARJALAINEN *i*-t következtet ki. Rossz volna az egyeztetés? Aligha. — Vog. *pum*, *pom* (< KANN. **o ~ *u*), osztj. *pum*, *pom*, *pam* (< KARJ. *u*), s a magyarban: *fű*. Rossz volna ez az egyeztetés is? Vagy az ugor alapnyelvben palato-veláris váltakozást kell feltennünk, hogy kényelmesen igazolhassuk a palatális rendű magyar és a veláris rendű obi-ugor alakok mégiscsak valószínűnek látszó összetartozandóságát?

Ha a finn iskola rekonstruáló módszerét a logaritmustábla gépiességével alkalmazzuk, az interdiaktikus váltakozás föltevésével úgy-ahogy mi is

megoldhatjuk a *mańsi-magyar* kérdést: a kondai nye'lvjárások, a P, Vag. AI. vokálisa *ā, a T. vokálisa meg *a folytatója is lehetne, vagyis föltehetnénk ősvogul *ā ~ *a váltakozási előzményt, ahogy ilyesmit más esetekben maga KANNISTO is föltesz (WogVok. 201). De esetleges szorultságunkban még egy másik magyarázatot is könnyű volna segítségül hívnunk: a vogul nyelvjárások egyik részében található magashangrendűséget a jésített nő palatalizáló hatása alatt bekövetkezett másodlagos változásnak is tekinthetnők. Ha csak a vogulról és a magyarról volna szó, ha a *magyar* névvel csak a vogul *mańsi* szót tudnók egyeztetni, ahogy eddig hittük, így vagy úgy ideiglenesen eloszlathatnók kétségeinket.

Egyébként azt hiszem, hogy az ú. n. alapnyelvi hangok — fgr. területen főleg a magánhangzók — pontos kikövetkeztetésére irányuló hasonló törekvéseink eleve is meddőségre vannak ítélve, mert rendszeren abból a téves föltevésből indulnak ki, hogy az alapnyelv egységes, azonos veretű volt, tehát elvileg kikövetkeztethető. Ha figyelembe vesszük a társadalomtudomány és a műveletlen állapotban élő népi közösségek nyelvi tanulságait, semmiesetre sem tehetünk föl, semmiesetre sem kereshetünk egységes fgr. alapnyelvet, hanem legföljebb alapnyelvi nyelvjárásokat, amelyek között éppolyan számottevő hang-, alak- és mondatani, sőt szókészletbeli különbségek lehettek, mint aminőket nemrégiben a kezdetleges zsákmányoló életmódjuk következtében óriási területen kis csoportokban szétszórtan élő, egymástól szinte függetlenül fejlődő, közös nemzeti nyelv nélkül szűkölködő északi obi-ugorok vagy szamojédok közt találtunk.

Az újabb szakirodalom a *magyar* és *mańsi* mellé két nagyon csábító és sokat ígérő újabb fgr. megfelelőt is ajánlott.

Már említett cikkében TOIVONEN az 'ember, férfi, férj' jelentésű fS. *mies* | fVp. *mies* | fVt *mēs* | fĒ. *mees* | fLív *mies, miez* szót vonja az eddigiekhez. Finniségi alapnyelvi előzményük **mēs*, tehát magashangrendű szó. A mássalhangzómegfelelések teljesen szabályszerűek, ellenben a magánhangzó palatális volta fölborzolja az imént érintett kétségeket. TOIVONEN a *megyer* e-jére hivatkozva igazoltnak látja a finnugor alapalak magashangrendűségét, a *magyar* a-ját ilyenformán későbbi változás eredményének tekintve.

Az igazi megépetés azonban csak ezután következett be, mégpedig váratlanul a legújabb obi-ugor néptudomány oldaláról. Népköltészeti, néprajzi, társadalomtudományi és régészeti vizsgálatai alapján CSERNYECOV a vogul, STEINITZ az osztják világ egy olyan mélyen gyökeredző alapjellegzetességét fedezte föl, amely alkalmasnak ígérkezik a *magyar* népnévre vonatkozó ismereteink kihővítésére, sőt úgy hiszem, legközelebbi nyelvrokonaink homályos etnogenezisének megvilágítására is. Leírásuk szerint a vogul és az osztják nemzetségek két nagy exogám csoportba, fratriába tömörülnek. (Jobb híján a fratriát a továbbiakban felekezetnek nevezem, persze nem mai, hanem régi etimológiai és nyelvjárásombeli értelmében használva a szót). Az egyik ilyen felekezet neve az osztjákban, nyelvjárások szerint változó alakban: *mōs, mās, mōnt, mānt, moúk, mánk*; 'ember', 'asszony', 'nép' jelentésű szavakkal összetéve: *mōs žū* 'mos-ember', *mōs nē* 'mos-nő',

mōs ἰοχ 'moš-nép'; a vogulban *moš*, *mōš* az alakja: *moš-χum*, *moš-nē*, *mōš-māχum*. — A másik obi-ugor felekezet neve az osztjákban: *por*, *pr*: *por χu*, *por nē*, *por ἰοχ*; a vogulban ugyancsak *por*: *por χum*, *por nē*, *por māχum*. Minden vogul és osztják beletartozik valamelyik felekezetbe. A felekezet tagjai közös őstől származtatják és vérrokonoknak tartják magukat. Összeházasodni csak a másik felekezetbelivel lehet, illetőleg lehetett, mert ez a régi szabály helyenként feledésbe kezd menni. Ősét mindkét felekezet emberi és állati alakban képzeleli maga elé. A *mōs* felekezet őse *Tāram* isten, a *moi* felekezetbelit tehát róla *tāram-sir χum*-nak is lehet nevezni; a *por* felekezet őse a *menkw*, *kul' 'ördög'*; totem-állatja a medve, úgyhogy ezt a felekezetet a medvéről *pupiγ sir* 'medve-felekezet'-nek vagy *kōnsən akit sir* 'a karmos öreg felekezeté'-nek is hívják. Reguly egy jegyzetében olvasom: *mošš ne tarom nobel oli*, *por ne kul nobel oli* 'a *moš*-nő *Tāram*-hoz tartozó, a *por*-nő *kul*'-hoz tartozó'.

Az obi-ugor népköltészetben lépten-nyomon rábukkanunk e felekezeti ellentét nyomaira. Általában a *moš* felekezet képviseli a jóságot, műveltséget magasabbrendűséget, a *por* pedig a durvaságot, gonoszságot, műveletlenséget. Ha megbizhatók az eddigi följegyzések, az obi-ugorság déli része a *moš*, észak része a *por* felekezet ősi területe.

Nem valami ősi népkeveredés emléke őrződött meg ebben a fratriális kettősségben? Ha arra gondolunk, hogy az embertani vizsgálatok az obi-ugorságban két egymástól lényegesen elütő fajtípust állapítottak meg — az egyik a finn-permi csoporttal mutat föltűnő egyezéseket, a másik az arktikus népekkel való testi rokonságot hirdeti —; ha továbbá azt is figyelembe vesszük, hogy a vogulokat, osztjákat a szokások, hiedelmek ezernyi szála fűzi Észak-Szibéria őslakóihoz: beláthatatlan távlatok nyílnak meg szemünk előtt. Sajnos, a gyanúba vehető s egyre rohamosabban pusztuló arktikus népekről ma még édeskeveset tudunk, pedig tüzetes embertani, néptudományi és nyelvi vizsgálatuk rengeteg meglepetéssel kecsegtet.

De térjünk vissza a *magyar* név kérdéséhez. CSERNYECOV és STEINITZ a *moš* felekezet osztj. *mōs*, *mās*, *mōnt*, *mānt*, *mońk* és vog. *moš*, *mōš* nevét egynek veszi a vogul *mańši*-val és a *magyar magy* eiőtagjával. Az osztják alakok idetartozása felettébb valószínű, bár egyikükön-másikukon megérezik a hasonló hangtestű és gyakran rokonértelmű *maš* 'mese, rege' szó hatása. Könnyű megmagyaráznunk az északi-osztják alakok (*mōs*, *mās*) legföltűnőbb sajátosságát, az *n*-nélküliséget: a legtöbb északi-osztják nyelvjáráshoz a szótag vagy szó végére került *n*-es mássalhangzócsoport szabályszerű következetességgel denazalizálódik:

āmpa- „eb“: *āmpem* „ebem“, ellenben: *āp* „eb“,
ūnta- „vadon“: *ūnta* „vadonba“, ellenben: *ūt* „vadon“,

lōńsa- „hó“: *lōńsa* „hóba“, ellenben: *lōš* „hó“

vagy vog. *kēńš* ~ magy. *kengy-el* ~ osztj. *kis*, töve *kinza*.

Ezekhez a példákhoz hasonlóan a *mōš*, *mās* t ö v é b e n meg is találjuk a nazálist: *mōńš-*, *māńš-*; a déli és a keleti-osztják alakok (*mōńt*, *māńt*, *māńk* stb.) minden fonetikai helyzetben megőrizték orrhangú elemüket.

A *mōs* magánhangzója határozottan veláris eredetet árul el; hasonló nyelvjárásközi megfelelések esetében KARJALAINEN őszotjták **a* hangot következtet ki.

A *vog. mos* felekezetnév kérdéséről megfelelő nyelvjárási adatok hiányában nem merek határozottan nyilatkozni; mivel eddig csak az északi-vogulban, az osztjások szomszédságában találtam meg, jogosan gondolhatunk osztjákból való átvételre. Ismeretes, hogy az északi-vogul sűrűn érintkezik az osztjakkal, életmódjuk, hiedelemviláguk szinte egyforma, sok közöttük a kétnyelvű ember s jórészt énekmondók is ilyenek szoktak lenni, úgyhogy az északi-vogul népköltészet nyelvében jócskán akad tősgyökeres északi-osztják szó, szólás, fordulat.

* * *

Az eddig előadottak lényegét sommásan abban foglalhatjuk össze, hogy a magyarhoz és a *vog. manših*hoz hozzátársíthatjuk az obi-ugorság egyik csoportját, valószínűleg a fgr. eredetű magvát jelentő osztj. *mōs* felekezetnevet és tán az 'ember' jelentésű finn *mies* szót. Mi lehet ennek az ősgugor vagy fgr. szónak az eredete? Amint már említettem, annakidején MUNKÁCSI árja jövevénynek tartotta, amelynek a szanszkrit *mānuṣa-* ill. *mānuṣa-* tanúsága szerint 'ember' volt a jelentése. Egyesek nem fogadták el MUNKÁCSI magyarozatát, mást ajánlottak helyébe. PROKOFJEV, a kitűnő orosz szamojédista, a fgr. nyelvek 'föld' jelentésű *mā* szava mellett kardoskodik. Föltevéseit egyetlen meggyőző érveléssel sem támogatja; azt hiszem, nehéz is volna. — SETÄLÄ is elveti az árja eredeztetés gondolatát, s a következő fgr. szavakkal való egyeztetést javasolja: fS. *mettos* | *vog. mansin, mansim* | osztj. *māntšim* 'fajdkakas, tetrao urogallus'. A „f a j d k a k a s“ → „h i m“ → „f é r f i“ → „e m b e r“ jelentésfejlődés még lehetséges volna, de mind a konsonantizmus, mind a vokalizmus terén súlyos nehézségekkel gyűlnék meg a bajunk. Bizonyára SETÄLÄ is látta a szervi hibákat s a hangváltakozások sánca mögé húzódott vissza, mondván: „sekä vokaalien, että sisäkonsonantin vaihtelujä tavataan suomalais-ugrilaisissa kielissä” (SUS. Aik. XLIII, 11).

Úgy látom, MUNKÁCSI magyarozata még mindig a legelfogadhatóbb. JACOBSONHON kronológiai ellenvetéseit (AU. 192. l. jegyz.) megszívélve lemondhatunk a *mānuṣa-* lehetőségéről, megmarad a *mānuṣa-* 'Mensch', ill. *mānuṣya-* 'menschlich, menschenfreundlich; Mensch, Mann'. — Több részletkérdés vár még itt is tisztázásra, erre a nekem idegen, kényes munkára azonban nem érzem magamat illetékesnek. Csak úgy avatatlanul hadd vessem föl itt azt a gondolatot, nem lehetne-e árja oldalról megmagyarázni a fgr. hangrendi nehézségeket, talán olyanformán, hogy *a* fokú árja-forrást találunk az ugor veláris alakok, s *e* fokút a finn *mies* eredetijéül. Tudjuk, nem ez volna az egyetlen eset arra, hogy különböző árja nyelvjárásból, illetőleg más és más korban veszi át ugyanazt az indoeurópai szót a szétválóban levő vagy már szét is vált finnugorság keleti meg nyugati szárnya.

Utójára maradt a magyar szóvég kérdése. Újabban ezt is többen feszegették, s a régi magyarozókhoz hasonlóan ki képzőnek, ki meg önálló szónak vette. SETÄLÄ és vele tartva TOIVONEN képzőre gondol, arra, amely a finn *Ilmari*, a votják *Iňmar*, az észti *Piker* nevekben található (SUS. Aik. XLIII, 11; Suomi V/10 : 392). Igaz ugyan, hogy a magyarból is kimutatták az ősi

-r képző nyomait (*szem: sömör, ó: avar, odor, lapor, tompor* stb.), ámde ebben az esetben a szóban föltétlenül meg kellett volna maradnia a *mogy* alapszó valáris hangrendjének, tehát valami **mogyori*-féle alakot várnánk.

A képzővel való magyarázat bökkenőjét látva foglalt NÉMETH GYULA az összetétel mellett állást. Szerinte a *mogy-eri* második tagja a török *eri, iri* 'ember' szó, amely összetételes népnevekben gyakran előfordul: *agac-iri* 'erdő embere, erdei ember', *kum-eri* 'homoki ember, sivatagi lakos', *rum-eri* '[kelet]római ember, görög', *türk-eri* 'török ember'. E szerint a *mogyeri* eredetileg azt jelenti: *manši-ember* (Honf. 247—9). Az utóbbi időben általánosan elterjedt ez a magyarázat; Anonymushoz fűzött tömör latin jegyzeteiben PAIS DEZSŐ is ezt fogadta el (Script. I, 35. l. 2. jegyz.).

Épületes következetességgel nyilatkozott ebben a kérdésben MOÓR ELEMÉR. 1933-ban még fennen hirdette, hogy „a *magyar* névnek nem csupán a vége, hanem az eleje is bolgár-törökből fejtendő meg“ (NNy. V, 20); ugyanez a MOÓR ELEMÉR ugyanabban a folyóiratban „Finnugor rokonságunk“ c. könyvemről írtában keményen megleckéztet, hogy a *magyar* -ar végződését másoktól eltérően a fgr.-ságból merészelttem magyarázni: „Németh Gyula e végződést 'férfi, ember' jelentésében a törökből magyarázta, tehát finnugorok nem keverhetők bele ebbe a magyarázatba“ (uo. X, 34). Ugyanez a MOÓR ELEMÉR, ugyanabban az évben, ugyanabban a folyóiratban — de mentségére legyen mondva — a következő füzetben NÉMETH GYULA magyarázatát rúgja-marja, mint a „neovámberizmus gondolkörében“ fogant „bizarr“ ötletet. Szerinte a *magyar* nem lehet „felemás fgr.-török szó“, hanem első része egyezik a vog. *mansí*-val, második részében pedig *ér* < **er* szavunk lappang „amelynek eredeti jelentése a rokon nyelvek tanúsága szerint 'ér' és 'gyökér' volt, vagyis a *magyar* név eredetileg azt jelentette 'magy-gyökér, magy-ér' (uo. 63. l.). Örülök a pálfordulásnak, de a magam részéről inkább megmaradok a mellett a korábbi nézetem mellett, hogy az *eri* (ma -er, -ar) — a következő 'fiú', 'legény', 'férfi', 'hím' jelentésű fgr. szavakkal egyezik: cser. (WICHM.) *erya* 'sohn, knabe'; (PAAS.—SIRO) *erye* 'Sohn; Enkel meines älteren Bruders od. meiner älteren Schwester; Sohn od. Enkel meines jüngeren Bruders od. meiner jüngeren Schwester; Sohn od. Enkel meiner Base od. meines Veters, falls jünger als ich; allgemeines Anredewort, das ein Alter (Greis od. Greisin) dem Jüngerem gegenüber anwendet'; *erye-βel* 'Stiefsohn'; (VASZ.) *apra 'cun'*; fS. *yrkä, yrkö* 'legény, völegény; férfi, ember'; lp. (LIND.—ÖHRL.) *irke* 'procus', (FRIS) *irgge* 'procus', (LAGERCR.) *ir'Ki* 'Bräutigam', (NIELSEN) *irge, ir'gi* 'suitor, sweetheart, bridegroom'. TOIVONEN kérdőjellel idevonja az osztj. Trj. *p'γδr* 'kamerad, genosse' utótagját is (FUF. XXI, 123—4; vö. azonban FOKOS: NyK. LII, 346). Ha a látszat nem csal, az osztják szó ugyanolyan összetétel, mint a magyar *férj* (< *fi* + *er*) és a cseremis *püerya* (< *pü* + *erya*) 'mannsperson, knabe'. Külön tisztázandó fogas kérdés, milyen közülük van a fölsorolt fgr. szavaknak a törökségből idézett 'férfi, fiú, hím' jelentésű szavakhoz: ujj. csag. oszm. stb. *är* 'mann, held, gatte', esuv. *ar* 'férfi, fiú', kún. csag. oszm. stb. *ärkák* 'männliches wesen, das männchen (von tieren)', sor *ärgák* 'kater', csag. *ärkäč* 'bock' (NÉMETH Gy.: NyK. XLVII, 70). Ősi kapcsolatra vagy átvételre gondoljunk? Akár így, akár úgy dől el a kérdés, a *magyar* népnév eredeti jelentése nyilvánvalóan 'e m b e r'.